

BALÁZS PÉTER**LACZKOVICS JÁNOS 1791-BEN ÍROTT
VALLÁSKRITIKAI PAMFLETJEIRŐL***

Concha, Fraknoi és Eckhardt kutatásainak köszönhetően már régóta tudjuk, hogy a 18. század második felének keresztényellenes írásai túlnyomó többségükben nem eredeti művek. Amint arra mind a keresztény hit korabeli apologetái (Szaitz Leó vagy Alexovics Vazul), mind a felvilágosodás eme vadhajtásaira idegenkedve tekintő eszmetörténészek – hangjukban esetenként némi megvetéssel – rámutattak, a „filozófiai” gondolkodás legradikálisabb megnyilvánulásai az esetek többségében idegen nyelvű (főleg természetesen francia) munkák fordításai, esetleg többé-kevésbé szabad adaptációi.¹ Az utóbbi évtizedekben is sokat írtak – elsősorban Vörös Imre és Penke Olga – a francia felvilágosodás magyarországi recepciójáról, így a kérdés mind filológiai, mind eszmetörténeti szempontból megnyugtatóan rendezettnek látszik. Vannak azonban a téren olyan lyukak és hiányosságok, amelyek minden valószínűség szerint a szövegek felfedezésének és forrásaik azonosításának esetleges voltából adódnak. Ha ugyanis a kutató a vakhitet és a babonáságot támadó bizonytalan státuszú szöveggel találkozik, első reakciója minden bizonnyal az lesz, hogy megpróbálja felkutatni az írás francia (esetleg más nyelvű) eredetijét. Ezen kísérletek általában azon feneklettek meg, hogy nem rendelkezünk olyan rendszeres katalógussal, amely számba vette volna az egyházak és a bibliai vallásosság bírálataira alkalmas, esetenként szellemes és olvasmányos francia nyelvű „filozófiai” munkákat. Ma már azonban szerencsére minden kutató használhatja a (kéziratban vagy nyomtatásban is megjelent) klandesztinus filozófiai értekezések Miguel Benitez által készített katalógusát, amelyet a sevillai kutató *A felvilágosodás rejtett arca* címet viselő kötetében² tett közzé (és amelynek évről évre frissített változata a *Lettre clandestine* című folyóiratban található meg). A Benitez-féle katalógus kéziratokkal foglalkozó része többek között arról is tájékoztatja olvasóit, hogy némely magyarországi gyűjteményekben (elsősorban az OSZK gallikái között) számos heterodox (szkeptikus, deista vagy egyenesen ateista) kézirat található. Olyan felforgató jellegű művekről van szó, mint például a *La Béatitude des Chrétiens: Le Fléau de la foi*, amely más gyűjteményekben

* Ezen tanulmány elkészültét az Oktatási Minisztérium posztdoktori kiegészítő ösztöndíja tette lehetővé.

¹ Lásd főleg ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., [1924]; reprintje: Bp., 2001.

² Miguel BENITEZ, *La face cachée des Lumières: Recherches sur les manuscrits philosophiques clandestins de l'âge classique*, Paris–Oxford, Universitas–Voltaire Foundation, 1996.

gyakran a sokatmondó *Ars nihil credendi* címmel szerepel. A Voltaire-nek tulajdonított *L'examen de la religion* és a *Les questions de Zapata* szintén a klandesztinus módon terjesztett filozófiai szövegek családjába tartozik, amelynek kutatása Gustave Lanson programadó cikke³ és Ira O. Wade nem kevésbé fontos könyve⁴ óta az újkori eszmetörténet fontos fejezetét képezi. Ezen kéziratok provenienciá- és hatástörténeti vizsgálata új, eddig még feltáratlan utakat nyithat a magyar kutatók előtt is. Magam eddig kizárólag minden klandesztinus szövegek legolvasottabbja, a *Három impostorról szóló értekezés* (*Traité des trois imposteurs*) három kézirat változatának rövid leírását végeztem el.⁵ A három (egymástól nagyban különböző) kézirat minden valószínűség szerint a francia kultúra jeles ismerőjének, Jankovich Miklósnak a gyűjteményéből származik,⁶ aki talán akkor tett szert ezekre, amikor megvásárolta egy nem túl jól ismert szabadkőműves, Keglevich György szinte kizárólag filozófiai és a kőművességgel foglalkozó művekből álló könyvtárát.⁷

Miguel Benitez katalógusa szerencsére nemcsak a kéziratot, hanem a nyomtatásban megjelent műveket is felöleli. Ennek a katalógusnak köszönhetően sikerült azonosítanom két olyan magyar nyelven írott valláskritikai témájú röpirat eredetijét, amelyet a témával korábban foglalkozó kutatók vagy fordítók eredeti szellemi alkotásának, vagy a neves bécsi jozefinista pamfletszerző Johann Rautenstrauch alkotásának tekintettek. Az egyazon fordító – Laczkovics János – által magyar nyelvre ültetett két röpirat egyikével viszonylag könnyű dolgom volt, hiszen a mű francia eredetije szerepel a Benitez-féle katalógusban, amely így a cím alapján visszakereshető volt. A másik esetben a klandesztinus hagyományhoz tartozó szövegek között kellett kisebb nyomozást végezni a fordítás eredetijének megnyugtató azonosítása érdekében. Maguk a szövegek egyébként már régóta ismertek: Benda Kálmán mindkettőt közli *A magyar jakobinusok iratai* első kötetében. Itt olvashatók a két pamflet kapcsán végzett alapos filológiai kutatásának eredményei is, amelyre az alábbiakban nagyban támaszkodni fogok. Nincs különösebb vitám a régiakkal a két szóban forgó írás eszmetörténeti besorolását illetően sem: Eckhardt Sándor helyesen minősíti deistának a szövegekből kirajzolódó vallási-filozófiai állásfoglalást. A keresztény (és különösen a katolikus) vallás dogmáit a röpiratok szerzője nevéssé teszi ugyan, ám a hagyományos bibliai vallásosság hittételeinek elutasítása a szövegek egyikében sem Isten létének tagadásához (azaz a szó szoros értelmében vett ateizmushoz), sokkal inkább egy minden dogmatikai sajátosságtól („babonáságtól”)

³ G. LANSON, *Questions diverses sur l'histoire de l'esprit philosophique avant 1750*, Revue d'histoire littéraire française, 19(1912), 1–29.

⁴ Ira O. WADE, *Clandestine Organization and Diffusion of Philosophic Ideas in France from 1700 to 1750*, Princeton, Princeton University Press, 1938.

⁵ Lásd a *Spinoza élete és szelleme avagy értekezés a három impostorról* általam készített utószavát, Szeged, 2005, 135–137.

⁶ *Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei = Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846)*, szerk. BELITSKA-SCHOLZ Hedvig, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985, 23–75.

⁷ Keglevich könyveinek katalógusa (*Catalogus librorum variorum Bibliothecae illustrissimi D. Comitis Georgii Keglevich, Pesthini, 1810*) arról tanúskodik, hogy a gróf rendelkezett például a *Traité des trois imposteurs* 1775-ös kiadásával.

megtisztított, kevés hittételből álló, észszerű, toleráns és a világi erkölcsiség szolgálatába állítható, filozofikus istenhithez vezet. Ez még akkor is igaz, ha maga Laczkovics egyenesen istentagadónak nevezi magát: a voltaire-i ihletésű deizmus és a vele egyébként szembenálló ateisztikus materializmus képviselői a „gyalázatos” katolikus egyház elleni küzdelemben egységfrontot alkotnak.

Az első szóban forgó irat *A Jézus-társaságbeli szerzeteseknek Kínából való kiűzetése* címet viseli. A fordítás 1791-ben jelent meg, Pesten, mintegy 500 példányban (legalábbis a titkosrendőrség nyomozása szerint).⁸ A mű fordítója Laczkovics János, katolikus családból származó Pest megyei kismemes, katonamester, a Graven-huszárok volt kapitánya, Martinovics Ignác és Trenck Frigyes jó barátja és bizalmasa, aki korábban a porosz kalandor egy munkájának, a *Macedóniai vitéznek* magyar nyelvre történő átültetésével szerzett magának nevet. Ahogyan az a Benda Kálmán által összegyűjtött dokumentumokból kiderül, Martinovicshoz hasonlóan Laczkovics gondolkodásának is legfontosabb eleme a féktelen antiklerikalizmus (amelyre a fordítások tárgyalása során részletesen kitérek majd). Mindketten nyitottak a francia forradalom bizonyos eszméire, de adott esetben készek a monarchia szolgálatába is szegődni, amennyiben a Habsburgok hajlandók lennének szakítani azzal a katolikus egyhazzal, amelyben mind Martinovics, mind Laczkovics koruk politikai és társadalmi problémáinak szinte egyetlen okozóját látják. A „pápizmus” és a „jezsuitizmus” elleni küzdelem juttatja mindkettejüket a verpadra a magyar jakobinusok összeesküvésének lelepleződését követően.

Térjünk azonban vissza a tárgyalt szövegre. Eckhardt még úgy vélte, hogy a mű a Voltaire és a bécsi jozefinisták szellemiségén felnőtt Laczkovics önálló szellemi terméke, s csak önvédelemből nevezi fordításnak a munkát.⁹ Benda már ennél többet tud: szerinte Laczkovics a bécsi jozefinista pamfletszerző, Johann Rautenstrauch 1785-ben megjelent *Die Verbannung der Jesuiten aus China* címet viselő munkája alapján készítette magyar nyelvű fordítását.¹⁰ Arról is beszámol, hogy a bécsi kiadás a számos jozefinista, szabadkőműves és felvilágosult szellemű munkát megjelentető Wucherernél látta meg a napvilágot, s amikor Wucherer és Rautenstrauch pénzügyi természetű vitába keveredtek, a kiadó azzal vádolta meg szerzőjét, hogy számos munkájának nem is ő a szerzője, hanem külföldi műveket plagizál.¹¹ A kiadó tehát tudni vélte, hogy a mű szerzőjének vélt Rautenstrauch valójában csak fordítója a szövegnek, de reálisan elképzelhető volt az is, hogy ezzel a hamis váddal csak ártani kívánt korábbi barátjának, addigra már ellenségének. Benda becsülettel bevallja, hogy a kérdésben – tehát hogy a mű eredetijének szerzője vagy csak fordítója Rautenstrauch – biztonsággal dönteni nem tud. Bár a mű nem szerepel a Benítez-féle katalógusban, a klandesztinus szövegek között végzett rövid nyomozás után sikerült megtalálnom azt a francia nyelvű munkát, amely mind

⁸ BENDA Kálmán, *A magyar jakobinusok iratai*, I. Bp., 1952, 422–437.

⁹ ECKHARDT, *i. m.*, 73.

¹⁰ Az igazsághoz a legközelebb KECSKEMÉTI Károly jutott, aki szerint „Latzkovits magyarra fordította Voltaire »A’ Kínai tsászár és a’ Rigolet atya« című művét, méghozzá valószínűleg Rautenstrauch német fordítását alapul véve”. *Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben, 1790–1848*, Aetas, 2000/1–2, 309.

¹¹ BENDA, *i. m.*, 422.

Rautenstrauch, mind Laczkovics fordításának eredetijéül szolgált. A pamflet címe *Relation du bannissement des jésuites de la Chine*, szerzőjét illetően viszont semmi biztosat nem állíthatunk. A művet az elmúlt két évszázadban a legtöbben Voltaire-nek, néhányan d’Holbach-nak (ezt az attribúciót véleményem szerint kizárhatjuk, hiszen a nyíltan ateista filozófus aligha írhatott efféle deista szellemiségű művet) tulajdonították, legvalószínűbb szerzője azonban Charles Bordes vagy Charles de Borde, lyoni születésű párizsi szerző, Voltaire közeli barátja és Jean-Jacques Rousseau esküdt ellensége, a modernek csiszoltságának védelmezője (a genfi filozófus főleg őellene írta első dijoni értekezését). A párizsi Bibliothèque Nationale de France katalóguscéduláiból az derül ki, hogy Voltaire összes művei egy korábbi kiadásának szerkesztője, a nagyhírű Georges Bengesco a szóban forgó munkát Bordes-nak tulajdonítja, de ez persze nem perdöntő, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Voltaire milyen szívesen tévesztette meg kortársait és az utókort a klandesztinus szövegekhez fűződő viszonyát illetően. A ferney-i pátriárka gyakran állította leveleiben, hogy egyik vagy másik „gyanús” (azaz neki tulajdonított) írásműről még csak nem is hallott, majd valaki máshoz írott levélben kétségbevonhatatlan forrásokra hivatkozva közli, kinek a tollából származik az adott irat (előszeretettel nevez meg szerzőként ingatag heterodoxiájú, ám már jó ideje halott filozófusokat, akiknek az attribúció már nem árthat).¹² A Voltaire-filológusok általában igen alapos vizsgálatnak vetik alá a szóban forgó leveleket, amelyekből azt próbálják kisütni, hogy vajon maga a Mester-e egyik vagy másik mű szerzője, vagy ő csak a terjesztésben (és a nyomok összevarásában) vett részt.

A szöveg tartalmi vizsgálatára áttérve azt mondhatjuk, hogy a narratív alaphelyzet nemcsak egyszerű, de tipikusnak is mondható: a bevett hittételek és hiedelmek relativizálásának azt a sajátosan újkori és szkeptikus eredetű stratégiáját fedezhetjük fel benne, amely a művelt magyar olvasónak leginkább Montesquieu *Perzsa levelek* című munkájából vagy Voltaire novelláiból és kisregényeiből lehet ismerős. A nyugati ember legmélyebben gyökeredző dogmatikai meggyőződéseit vagy éppen erkölcsi természetű előítéleteit egy a miénktől teljesen idegen kultúra képviselőjének (egy perzsának, egy indiánnak vagy éppen egy másik bolygóról érkezőnek) szemszögéből bemutatva minden hiedelem és erkölcsi érték alapvetően új megvilágításba kerül. Ez a Montaigne, Charron és a 17. századi eruditus libertinusok¹³ által is előszeretettel használt stratégia ezúttal a római katolikus hívők legalapvetőbb dogmatikai meggyőződéseinek megtépázását szolgálja.

A kínai császár – aki egy, a 18. században általánosan elfogadott nézet szerint a bölcsességet, az óvatosságot, az erényt, a szellemi nyitottságot és a toleranciát képviseli – elhatározza, hogy megpróbál tájékozódni a birodalmában egyre nagyobb teret hódító keresztény tanításokat illetően. Színe elé rendeli a jezsuita rendhez tartozó Rigolet atyát, s megparancsolja neki, adjon számot a katolikus egyház dogmáiról és történetéről. Rigolet elmeséli Jézus csodálatos fogantatását, beszél földi tartózkodása alatt véghezvitt cso-

¹² A kérdés utolsó átfogó tárgyalása: Genéviève ARTIGAS-MENANT, *Du secret des clandestins à la propagande voltairienne*, Paris, Honoré Champion, 2001.

¹³ René PINTARD, *Le libertinage érudit dans la première moitié du XVII^e siècle*, Paris, 1943; Genève, Slatkine Reprints, 1983.

dáiról, s megpróbálja érthetően előadni a szentháromságtani dogmatikát. Ezt követően az Ó- és az Újszövetség viszonyának nehézségeit fejtegeti: azt próbálja bizonyítani – természetesen nevetségesen félresikerült érvekkel –, hogy az ószövetségi prófécia Jézus eljövételét készítik elő. Szavaiból az derül ki, hogy a zsidó próféták buja és ostoba emberek voltak. A blaszfémia csúcspontjára azonban akkor érünk, amikor a pamflet szerzője a szent áldozás kérdését kezdi feszegetni: a magukat civilizálnak tartó keresztények megesszik urukat? S vajon mivé lesz a szent ostya, miután végighaladt az ember bélcsatornáján? Ismeretes, hogy a bibliai történetek pikáns részleteinek kiemelése, a próféták és az apostolok ingatag erkölcsiségének, valamint az ostya emberi ürülékké történő „átlényegülésének” tárgyalása gyakran előkerül a kereszténységet támadó „filozofikus” pamfletekben.¹⁴ Nem véletlen tehát, hogy a pesti cenzor a munkát nem csak blaszfémikusnak, hanem a jó ízlést is súlyosan sértőnek bélyegezte.¹⁵ Végül Rigolet távollétében a császár egy tájékozott titkárától kér további tanácsokat, aki tudomására hozza, hogy a katolikusok eredendően intoleráns és türelmetlen emberek, akik számára egyébként is megengedett a pápa által eretneknek ítélt monarchák hatalmának aláásása. A római pápa hívei számos európai király haláláért felelősek (itt természetesen a III. és IV. Henrik ellen elkövetett merényletek részletes leírása következik). Mindezek után szinte szükségszerűen jutunk el a végkövetkeztetésig: a kereszténység, különösen annak katolikus formája, nevetséges és teljességgel irracionális hiedelem, de képes vakhítt (a francia eredetiben természetesen *fanatisme*) gerjeszteni az emberek szívében, így a közjóra és a politikai stabilitásra mindenkoron nagy veszélyt jelent. Teljességgel természetes tehát, hogy az országának javát szívében viselő kínai császár azonnal a katolikusok kiutasítása mellett dönt. Érdemes megjegyezni – és ezt tudomásom szerint a pamflettel foglalkozó francia szakirodalom eddig nem tette meg –, hogy az alaphelyzetet a szerző (Voltaire vagy Bordes) Pierre Bayle *Filozófiai kommentár* című munkájából kölcsönözte: a rotterdami filozófus azt próbálta bizonyítani, hogy amennyiben a katolikusok másokat „kényszeríteni kívánnak bejöni”,¹⁶ nem lepődhetnek meg azon, hogy egy bölcs idegen monarcha – a kínai császár – őket penderíti majd ki országából.¹⁷

Miután aprólékosan összevettem a három szöveget (a francia eredetit, Rautenstrauch német és Laczkovics magyar fordítását), nyilvánvalóvá vált, hogy – Kecskeméti Károly sejtésével ellentétben – a magyar szöveg fordítója nem a német, hanem a francia változathoz dolgozott. Ez számos filológiai jellegű bizonyítékkal alátámasztható: a műben található francia személynevek (Parennin, Verbiest és Bouvet korábban Kínában tevékenykedő jezsuita misszionáriusok nevei) a magyar fordításban helyes változatban szerepelnek, míg Rautenstrauch német fordításába betűhibák csúsztak. A pamflet vége felé a császár azt veti Rigolet szemére, hogy a katolikusok Japánban, Sziámban és Mani-

¹⁴ A szent ostyát érő durva megjegyzések protestáns eredetéről, azaz a „kannibalizmus” bírálatáról lásd Frank LESTRINGANT, *Une sainte horreur ou le voyage en Eucharistie: XVI^e–XVIII^e siècles*, Paris, PUF, 1996.

¹⁵ BENDA, *i. m.*, 424.

¹⁶ Lk 14, 15–24.

¹⁷ *Commentaire philosophique sur ces paroles de Jésus-Christ « contrains-les d'entrer »*, V. fejezet. Az általam használt edíció Jean-Michel GROS kiadásában jelent meg, Paris, Agora, 1992, 129–131.

lában is felforgatták a békességet. Míg Laczkovics híven követi a felsorolást, Rautenstrauch Manilát kihagyja. A pamflet azzal zárul, hogy szerzője felsorolja mindazokat az országokat, ahonnan Rigolet kudarca után „a’ kereszténységet ki irtatták örökre”. Míg a Rautenstrauch-féle német változat a francia eredetihez képest kihagyja Indiát, addig Laczkovics szerepelteti azt (Jedus néven).¹⁸ Mindebből véleményem szerint egyértelműen kiderül, hogy Laczkovics János nem a bécsi jozefinista német nyelvű fordításából, hanem a francia eredetiből dolgozott.

A fordításhoz használt munka megnyugtató azonosítása azért tűnik elkerülhetetlennek, mert csak így módon derülhet ki, mit tett hozzá – a kezébe kerülő műveket általában igen szabadon fordító – Laczkovics az eredeti szöveghez. Mivel Benda kizárólag a Rautenstrauch-féle német szöveggel vethette össze a magyar fordítást, megjegyzései értelemszerűen módosításra szorulnak. A francia művel való részletes összehasonlításból kiderül, hogy Laczkovics három jelentősebb módosítást hajtott végre a szövegen. Az első: amikor Rigolet atya a héber cselekedeteiről szóló beszámolójában Jerikó falainak összeomlásáról beszél,¹⁹ a magyar fordító nem elégszik meg az eredeti szöveg még viszonylag finom célzásával (mely szerint a héber kémeket egy csaplárosnő – *cabaretière* – segítette), hanem nyilvánvalóvá teszi, hogy az Úr választott népe képviselőinek „egygy kurta korcsmán lévő csaplárosnőnek kurválkodó szolgálattya által” sikerült teljesíteniük megbízásukat. Mintha a francia eredeti nem volna elég blaszfém, Laczkovics még saját kútfőből rátesz egy lapáttal. A második változtatás: a magyar fordítás egy nyilvánvalóan a keresztény vallásra vonatkozó latin mondattal zárul: „*Requiescat in pace per omnia saecula saeculorum*”. Az ironikus hangvételű mondat – amely sem a francia kiadásokban, sem Rautenstrauch német fordításában nem szerepel – igen jellemző Laczkovics gondolkodására, hiszen a későbbi jakobinus írásainak visszatérő eleme az az eszme, amely szerint történeti perspektívából tekintve a keresztény vallás befolyása és népszerűsége a végéhez közeledik. Laczkovics többször hangot ad azon – politikailag természetesen teljesen irreális – meggyőződésének, hogy a Habsburg birodalomnak minél gyorsabban és minél radikálisabban szakítania kellene hagyományos szövetségesével, a katolikus egyházzal, amelynek elkerülhetetlen összeomlása a politikai rendszert is maga alá temetheti. A harmadik (és egyben legnagyobb jelentőségű) fordítói hozzáttétel: a magyar kiadás egy hosszú latin versidézettel kezdődik, amelynek forrását már Benda is megállapította. A sem a francia kiadásokban, sem Rautenstrauch német fordításában nem szereplő sorok a 16. századi itáliai humanista, Palingenius Stellatus *Zodiacus vitae* című munkájából származnak. Tárgyalásukra rövidesen visszatérek.

A másik, szintén Laczkovics által fordított szöveg *A keresztény vallásban magát okítani kívánó utazó* címet viseli. A kiadvány Pesten (a kolofon szerint Jeruzsálemben) látta meg a napvilágot, szintén 1791-ben.²⁰ Benda beszámol arról, hogy az ellene indított perben Laczkovics azzal védekezik, hogy ezt a Voltaire tollából származó művet koráb-

¹⁸ A szöveget közlétevő Benda is jelzi, hogy Laczkovics szövege néhány ponton eltér Rautenstrauchétól, de a francia eredeti azonosítása híján ezeket a változtatásokat kénytelen Laczkovics betoldásaiként elkönyvelni.

¹⁹ Józsué 6. fejezete.

²⁰ BENDA, *i. m.*, 391–410.

ban már majd minden európai nyelvre (még lengyelre is) átültették. Fordítója szerint az írás semmi olyat sem tartalmaz, ami veszélyeztetné az ország rendjét, így kikéri magának a spanyol inkvizíció eljárására emlékeztető nyomozást (amely nemesember ellen egyébként is csak az országgyűlés engedélyével indulhatna).²¹ Ami a szöveg tartalmát illeti, az jelentős párhuzamokat mutat a jezsuiták Kínából történő kiűztetéséről szólóval, ugyanakkor komoly különbségeket is felfedezhetünk a két pamflet üzenete között. Egy egyes szám első személyben beszélő hajótörött (akinek nemzetiségi hovatartozásáról nem tudunk semmi pontosat, de a szöveg számos kiadásának egyikében az *Ouvrage traduit du chinois* alcím szerepel. Tegyük hozzá, hogy egy másik francia kiadásban olyan, vélhetőleg egy könyvtarostól származó kéziratos bejegyzést találtam, amely szerint a munka a *L'américain sensé* címmel is közkézen forgott. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az utazó nemzetisége, hanem idegen volta számít: a keresztény vallás ismét a kívülálló szemével ítéltetik meg...) egy európai népnél talál menedéket. Katolikus vallású vendéglátói hitbéli kérdésekről kezdenek vele vitát. Beszámolnak neki hitük dogmáiról és történetéről, megpróbálják meggyőzni a Szentháromság igazságáról, elégelik Jézus csodás életét stb. A szent áldozással kapcsolatos eszmefuttatásokkal záruló fejtágítást a dogmáktól mentes természetes vallás (*religion naturelle*) híveként érkező utazó jóindulatú szkepszissel fogadja. Abba is beleegyeznek, hogy vendéglátói megkereszteljék (egy deistának ez sem árthat, hiszen álláspontja szerint a vallás formális-ceremoniális elemei az üdvözülés szempontjából tökéletesen közömbösek), de mielőtt igazi áhítatba eshetne, egy „káplány” (*un chapelain*, vagyis egy egyházi személyiség) tudomására hozza, hogy amit látni fog, nem más, mint hazugság, szélhámosság és imposztúra, amelynek minden résztvevője csak azért teszi, amit tesz, mert közvetlen anyagi érdeke fűződik hozzá. Ez a második pamflet tehát nemcsak a keresztény vallás dogmatikájának tökéletes irracionálisát és a keresztény (főleg persze a katolikus) vallásgyakorlatnak az egészséges erkölcsiséggel való teljes összeegyeztethetlenségét emeli ki, hanem nagy hangsúlyt helyez a papi imposztúra bírálatára is. Egyszerűbben fogalmazva: míg tehát az első pamfletben szereplő Rigolet atya egyszerűen csak ostoba, addig a katekuménus megkeresztelői az emberek becsapására felesküdt, pénz- és hatalomsóvár, ravasz és tudatos szélhámosok. Amint azt Laczkovics példája is mutatja, az újkori keresztényellenes írások szerzőit, fordítóit és terjesztőit a legritkább esetben zavarja, hogy a papok ostobaságának tézise némiképp ellentmond az imposztúra-tézisnek: van némi logikátlanság abban, hogy a keresztény vallás papjait hol butának és tájékozatlannak, hol pedig egy ördögien ravasz, s végső soron politikai szándékokat szolgáló szélhámosság véghezvivőinek tekintik.

A magyar kutatók eddig nem tudták azonosítani a fordítás eredetijét, amely pedig (a szerző megnevezése nélkül) szerepel a Habsburg birodalomban tiltott könyvek listáján (*Catalogus Librorum a Commissione Aulica Prohibitorum*, Viennae, 1762). Eckhardt Laczkovics önálló szellemi termékének ítélte a szöveget (ez esetben a fordító Voltaire-re tett utalása csak az önvédelmi stratégia része lett volna); Benda pedig Johann Rauten-

²¹ BENDA, *i. m.*, 394.

strauch valamely – azonosítatlan – művének magyarítására tippelt.²² Igen érdekes Eckhardt azon (esetünkben persze téves nyomra vezető) meglátása, amely szerint a Blumauer-, Eybel-, Rautenstrauch-, Huber-, Wittola- vagy Ruzicska-féle bécsi jozefinusok szívesen kölcsönöztek Voltaire-től témákat, sőt a ferney-i mester stílusát is utánozni próbálták.²³ Bár ezen fordítás esetében nyilvánvalóan nincsen bécsi szál, talán érdemes volna az ottani jozefinista könyvtermést is megvizsgálni a benitezi katalógus tükrében. Hiszen nekem is Beniteznek köszönhetően sikerült azonosítanom a fordítás eredetijét, a *Catéchumène voyageur* című munkát, amelyet sokan Voltaire-nek tulajdonítottak (elképzelték tehát, hogy maga Laczkovics is úgy hitte, hogy a ferney-i pátriárka munkáját fordítja), legvalószínűbb szerzője azonban ismét csak a lyoni Charles Bordes.²⁴ A francia nemzeti könyvtár által működtetett online szövegtárban – gallica.bnf.fr – a szöveget mindenesetre Charles Bordes neve alatt találjuk (nem mintha ez perdöntő bizonyíték volna). Érdemes megjegyezni, hogy a szöveg különböző kiadásait böngészve a francia nemzeti könyvtárban találtunk egy olyan kiadványt is, amelyben mindkét Laczkovics által magyarra ültetett pamflet megtalálható két további, szinte bizonyosan Voltaire-től származó írás társaságában.²⁵ Elképzeltetőnek tűnik – bár ezt bizonyítani nem tudom –, hogy a magyar fordító ezt a mindkét szöveget magában foglaló 1768-as kiadást használta.

Ami a fordítás hűségét illeti: az összevetés során arra jutottam, hogy Laczkovics sokkal kevesebb helyen tér el a francia eredetitől, mint a másik pamfletben (talán csak a *profane* kifejezés *eretnekként* történő visszaadásán akadhatunk fenn).²⁶ A magyar fordító legfontosabb hozzátetele: az előző pamflet felvezetéséhez hasonlóan, a magyar kiadvány ismét csak egy latin nyelvű mottóval kezdődik, amelynek forrása ismét csak Palingenius *Stellatus Zodiacus vitae* című műve. A két – egyaránt az Oroszlán jegyében szereplő, s egyaránt a papok erkölcsre és életvitelére vonatkozó – mottó a következőképpen hangzik:

A Jézus-társaságbeli... előtt

Hos fuge: pestis enim hac nulla immunior, hi sunt
Faex hominum, fons stultitiae, sentina malorum.
Agnorum sub pelle lupi, mercede colentes
Non pietate Deum, falsa sub imagine recti

²² BENDA, *i. m.*, 395.

²³ ECKHARDT, *i. m.*, 73.

²⁴ BENITEZ katalógusa szerint ugyanaz a munka négy különböző címmel szerepelt az európai gyűjtemények könyvjegyzékében: *Le Catéchumène; Le Catéchumène, traduit du chinois; Le Voyageur Catéchumène*, s végül *L'Américain sensé, et fait chrétien par complaisance*, *i. m.*, 93–94.

²⁵ *Le Catéchumène voyageur*, Amsterdam [Paris, selon la typographie], 1768. „Suivi de trois autres pièces de Voltaire : *Relation de la mort du chevalier de la Barre, Relation du bannissement des jésuites de la Chine, Sermon prêché à Bâle.*”

²⁶ Egy másik, nem túl jelentős változtatás: míg a francia szöveg Jézus életét 1700 évvel az elbeszélés előttre teszi, addig Laczkovics „ezer-hétszáz és egynéhány esztendőről” beszél, azaz saját korához aktualizálja a művet.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 3. szám

Decipiunt stolidos, ac religionis in umbra,
Mille actus vetitos et mille piacula condunt,
Raptores, maechi, puerorum corruptores,
Luxuriae atque gulae famuli, caelestia vendunt.

A keresztény vallásban... előtt

Heu quas non artes, quae non miracula fingunt,
Ut vulgus fallant, optataque proemia carpant.

A Laczkovics műveit jól ismerő Benda voltaképpen sejtette, hogy mindkét esetben valószínűleg fordítói betoldásról van szó (hiszen fordítónk levelezésében gyakran idéz ettől a 18. századi Magyarországon különös ismertségnek egyáltalán nem örvendő szerzőtől²⁷), ám az eredeti művek megnyugtató azonosítása híján persze nem mehetett biztosra, hiszen nem zárhatta ki, hogy nem a fordító, hanem a fordítás alapjául szolgáló mű szerzője idézi a latin szöveget.²⁸ A citátumok szerzője tehát Palingenius Stellatus itáliai költő, akinek eredeti neve Pier Angelo Manzolli (a Marcello Palingenio név ebből képzett anagramma). A poéta az 1530-as években tette közzé 12 könyvből álló (a zodiákus jegyei szerint felosztott) nagyszabású költeményét. A satirikus szellemben fogant művet VI. Pál pápa azonnal felvétette a tiltott könyvek listájának (*Index librorum prohibitorum*) első, 1559-es kiadásába. Ez persze értelemszerűen felkeltette a protestánsok érdeklődését, akik különösen azt értékelték, hogy Palingenius előszeretettel ábrázolta romlott, buja, gonosz és megvetendő lényekként a papokat és a szerzeteseket. Nem véletlen tehát, hogy az antiklerikális szellemiségű munkát nagy becsben tartották a 17. századi eruditus libertinusok is: a híres Gabriel Naudé például az itáliai humanista egy babonáság és politika összefüggését tárgyaló mondatát idézi fel *Considérations politiques sur les coups d'Etat* (1639) című munkájának egy olyan passzusában, amelyet a szerkesztők később beillesztettek a *Három imposztorról szóló értekezés* 1719-es kiadásába.²⁹ A klandesztinus filozófiai értekezések szerzői egyébként gyakran fordulnak Palingeniushoz az univerzum végtelenségét és öröktől fogva való létét bizonyító – s a Genézis teremtéséről szóló tanításait támadó – filozofikus eszmefuttatásaiért is. Az antiklerikalizmusáról és antikreacionizmusáról híres itáliai humanista művét az európai felvilágosodás képviselői egy 1722-es rotterdami kiadásban olvashatták, de érdemes megjegyezni, hogy a papi imposztúra nagy ellenfele, a szabadkőműves La Monnerie 1731–1732-ben franciául is

²⁷ Palingenius írásai a királyi Magyarországon nem örvendtek különösen nagy ismertségnek, annál gyakrabban találkozhatunk viszont nevével az erdélyi unitáriusok katalógusait forgatva. Érdekes megjegyezni, hogy a magyar jakobinusok ellen folyó per során Laczkovics azzal védekezik a felforgató és keresztényellenes iratok kiadását neki felróvó ügyész vádjai ellen, hogy az erdélyi „szociniánusok” ennél sokkal merészebb munkákat is kiadnak, mégsem bántja őket senki sem. BENDA, *i. m.*, II, 476.

²⁸ Laczkovics először talán barátjának, Trencknek *Mérőserpenyő* című antiklerikális írásában találkozhatott Palingenius nevével. A porosz kalandor szintén a *Hi sunt faex hominum* sorspárt illesztette művébe.

²⁹ Lásd a magyar kiadás 95. lapját.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 3. szám

megjelentette a szóban forgó munkát. Pontosan ezeket a palingeniusi sorokat idézi egyébként egy a 18. század elején keletkezett katalógus, amely álszent módon a benne felsorolt heterodox (szkeptikus, deista és ateista) művek olvasásától „óvja” az ifjakat – valójában természetesen a bibliai vallásosság bírálóinak kötelező olvasmányait találjuk benne.³⁰ Végül: ugyanezek a papokat pellengérré állító mondatok szerepelnek abban a *Status regni Hungariae* címet viselő latin nyelvű politikai pamfletben, amelynek szerzője Martinovics Ignác, magyar fordítója pedig Laczkovics János volt. Ahogyan az a politikai röpirat, úgy az általam bemutatott két írásmű is nyilvánvalóan konkrét politikai célkitűzéseket szolgált: szerzőik a katolikus egyház országgyűlési pozícióit próbálták gyengíteni – feltétlenül erre utal az a tény, hogy Laczkovics kevesebb mint egy év leforgása alatt jelentette meg a két hasonló hangvételű munkát. Ami pedig az általa végrehajtott módosításokat illeti: az, hogy a két francia nyelvű deista pamflet magyar fordítója saját elhatározásából Palingenius híres-hírhedt művéből választ mottót, egyértelműen arra utal, hogy komoly ismeretekkel rendelkezhetett a heterodox-klandesztinus szöveg-hagyomány elemeit illetően.

³⁰ A katalógus címe: *Notices des écrits les plus célèbres, tant imprimés que manuscrits, qui favorisent l'incrédulité et dont la lecture est dangereuse aux esprits faibles*. Közzétette ARTIGAS-MENANT, i. m., 47–50.